

**ДОСЛІДЖЕННЯ І РОЗВІДКИ
З ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ І
ПРАВОНАВСТВА**

Випуск 12

МАК Т.Ф.,
доцент, кандидат
історичних наук

УДК 94(4)«04/14»:316.3(082)

СОЦІАЛЬНІ, ПОЛІТИЧНО-ПРАВОВІ ІНСТИТУЦІЇ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ВАРИАНТ АНТИЧНОЇ МОДЕЛІ СОЦІУМУ

Розглядаються соціальні, політично-правові інституції середньовічної Західної Європи як спадок античної цивілізації у розвитку.

Рассматриваются социальные, политико-правовые институты средневековой Западной Европы как наследие античной цивилизации в развитии.

The article's issues are social, politically legal institutions of West Europe as the heritage of the ancient civilization within development.

Стародавня Греція залишила середньовічній Європі у спадок демократичну модель управління. Ж. Ле Гофф вважає, що середньовічні європейці не сприйняли цю модель, і вона повернеться тільки за часів Французької революції [2, с. 22]. Очевидно, що з того, що залишилось у спадок від античності, системно германці не могли використати нічого. Але використання окремих елементів, найбільш важливих, поступово вело до відновлення моделі, оскільки зберігались принципові інструменти, використання яких приводило до змін, за яких виникав попит на подальше використання системних елементів. Демократична модель повернулася не в часи Французької революції. Її елементи існують в різних формах протягом всього середньовіччя, викликаючи до життя потреби на використання в соціумі, економіці, і до Французької революції вона вже проступала саме як завершена система.

Між тим середньовіччя Західної Європи продовжує носити епітети «темне», «неосвічене» і таке інше. Яким же чином тоді вирости і відкривались в Європі університети, створили свої осередки містяни, звідки взяли всі ті логічні ланцюжки, що зв'язують життя Західної Європи і по сьогодні?

Абсолютно правильно траєкторія історичного поступу західноєвропейської цивілізації визначена як лінійна. Античність завершилась розпадом Західної Римської імперії, що тривав декілька століть, і за цей час на території колишньої імперії не тільки перестали функціонувати структурні елементи держави, але і змінилось населення. З одного боку мав місце розвал системи, а з іншого – поява носіїв іншої свідомості, стереотипів поведінки, які мали свої уявлення про порядок, неготові були сприймати потреби римського населення і тим більше заступити втрачені органи влади, оскільки германці – а вони найбільше долучились до завоювання римських територій – в IV-V ст. - ще не завершили перехід до політичного життя. Протягом IV-VII століть германські племена не тільки завойовують римські території, але і організовують життя на цих територіях, асимілюючи місцеве населення. При цьому прослідковується, що найбільш згуртовані союзи германців активно використовують такі інструменти, як закон і приватна власність, а свідомість їх потрапляє під зону впливу християнської церкви. В свій час саме християнські заповіді остаточно позбавили римлян сенсу шукати вихід з глухого кута, в якому опинилось римське стратифіковане суспільство на початку н.е.. Германцям християнські ідеї не завадили не тільки опанувати нові території, перейняти нові способи існування, але, неписемні, вони не загубили найголовніші цінності, які, як підтвердив час були вигадані греками на всі віки для європейців – закон і приватну власність.

Деякі вчені стверджують, що нахил до приватної власності на землю сформувався у германців ще до їх масового переміщення з північних районів. Але має місце і твердження, що багатовіковий шлях пересувань, не пройшов безслідно. Германці переймали досвід народів, з якими контактували, переймали інститути, які зустрічали. І цей процес тривав століттями. «...Вони пройшли довгий шлях еволюції під час своїх нерідко вікових мандрів, що завершилися в кінці кінців нашестям на Римську імперію. Вони чимало бачили, багато чого дізнались, чимало засвоїли» [3, с. 21]. Б.Кагарлицький стверджує, що варварські ватажки і їх оточення були добре знайомі з латинською цивілізацією, намагались використати її інститути і звичаї, а дехто, подібно Теодоріху Великому, навіть докладали цілеспрямованих

зусиль, щоб відновити її у колишньому блиску [1, с. 59-60]. Це було неможливо без тривалих контактів германських племен з римським населенням: «... обидва табори начебто йшли назустріч один одному. Деградуючи, внутрішньо варваризуючись, римляни опускались до таких, що піднімались, набуваючи зовнішнього блиску варварів» [3, с. 23-24].

Після завоювання нових територій германці майже відразу почали селитися далеко одна сім'я від іншої - Тацит фіксує це вже на початку н.е. в своїх дописах [5]. Саме це наводить вчених на думку, що навички приватного землекористування у германців були набуті ще до завоювань. На територіях колишньої римської імперії вони не втрапились, а тільки розвинулись. І саме писане право допомагало в ствердженні приватної власності, а тривалі контакти германців з римським населенням сприяли тому. В германських правдах, зокрема в Салічній правді, зафіксовано поняття межі, є поняття алоду, який визначено як першу форму приватної власності, передбачається покарання за крадіжки і існує поняття – вільна людина і раб [4].

Германське середовище, що протягом IV-V ст. переживало період пристосування до нових умов, постійно зазнавало нових чинників впливу, появу загрозливих обставин на обрії свого існування, тим не менш виявилось спроможним рухатись все в тому ж коридорі набутого – формування структур, що діють на основі права, договору і перед усім захищають приватну власність. І це в умовах смертельної небезпеки життю, коли інстинкт виживання швидше повинен був підштовхнути до повернення старих форм захисту існування, тим більше, що вони були не тільки тисячоліттями апробовані, але й протягом цього часу захищені традиціями, тобто мали доволі завершену формулу доцільності використання.

Позитивні тенденції були пролонгованими і діяли на тлі економічного занепаду і політичної децентралізації протягом перших століть після падіння Західної Римської імперії. На початку завоювання римських територій, германські племена, навіть запозичуючи римські технології, не могли відновити економічний рівень імперії в тому числі і тому, що утворення малих за розміром варварських держав як раз і стояло на заваді розвитку – економіка римського рівня може розвиватись тільки в умо-

вах великої керованої держави. За умов відсутності імперського центру приходила до занепаду римська інфраструктура. Сільське господарство ставало основною сферою докладання зусиль, і характер господарювання ставав все більше натуральним. Це в свою чергу вело до занепаду торгівлю, а за цих обставин поступово зникали міста, які ще деякий час зберігали адміністративну функцію, але зі зміною форм економічної діяльності перспектив не мали. Це був період, коли нові форми організації суспільства ще не викреслились, а слава Римської імперії, хоча і занепадала, ще лунала. В цей момент зруйнованих старих зв'язків і незавершеного процесу формування нових стало можливим утворення середньовічної імперії. Тенденція на відновлення держави римського рівня продовжувала діяти, і імперія Карла Великого – є доказом того. Карл Великий приймає титул імператора, але це єдине, на чому спорідненість імперій – Римської та Каролінгської, і закінчується. Нестійка системно, вона не мала постійних органів керування, які б пов'язували центр і периферію; існуючи за рахунок постійних військових просувань, імперія існувала до моменту ствердження влади у феодалних володіннях, тобто до початку процесу феодалної роздробленості як важливої риси сформованих феодалних стосунків.

З становленням феодалного суспільства стратифікація посилювалась. Невелика верства власників знайшла механізм військового захисту власності, поставивши в залежність тих, хто свою власність захистити не зміг. Система васалітету підтримувала тільки вузьке коло великих власників, і через цей механізм реалізувався перехід від общини до нової форми суспільного устрою, де регулювання вже відбувалось через владні структури. І одним з регуляторів став закон, право зміни якого теж належало все тим же власникам. Відбулась не трансформація общини, а стався перехід до ланки іншого рівня, який не вдалось подолати грекам свого часу. На великих територіях відбувалась точкова апробація використання політичних механізмів, значна кількість населення була виключена з цих процесів, але ті, що на нього впливали послідовно зміцнювали свої позиції власників, відстоюючи їх за допомогою військової сили і закону. Тільки тепер це була не взаємодія общинників, громадян, як у грецькому полісі; головним критерієм такої взаємодії у германців стали саме права

великих власників, саме вони об'єднувались на основі договору власників, закріплюючи всі зміни в законі. Всі претензії родичів, сусідів було подолано – об'єднані у страту власники створили більш потужну систему, яка у франків діяла після бенефіційної реформи тільки в їх інтересах. Феодальна держава має невеликі розміри, інколи її кордони швидко змінюються, але владний механізм тільки зміцнюється з часом. В його основі незмінні принципи – права власника і закон. З кінця VIII і по XI ст. цей механізм – феодальне володіння, сеньйорія, як її називали франки, розповсюджується по всій західній Європі. Він стає не тільки господарським комплексом, але й інститутом, де здійснюються владні функції феодалів, виробляється продукт і селяни-виробники отримують захист. Германці подолали недоліки, які привели до занепаду грецьку цивілізацію – вони розбудовують державу. Але германські держави не були такими всепоглинаючими, як та, що створили римляни, і що врешті-решт знищила їх самих. Германці створюють державу, в якій не зовнішні її ознаки – територія – є визначальними, хоча боротьба за це не припинялась. Держава германців як інститут спочатку твориться саме як механізм, який з часом набуває чинності і на великих територіях (і до того часу подолане чужинство між різноетнічними племенами), і користується авторитетом у різних соціальних верств, незалежно від їхнього стану. Франкська держава долає цей шлях від IX до XV ст.. За цей час розвинувся соціум, і зміцнилась держава, одиниць яких було багато на території простору, яке ми звично називаємо Францією, але всі вони засновувались на одних і тих же принципах, що і продукувало один і той самий результат – і в економічному, і в соціальному плані. Що і дозволяло цьому результату вимагати розбудови владного механізму більш значних масштабів.

Вже на етапі завершення формування вотчин є ознаки продуктивної дії державного механізму – життя в середині вотчини впорядковується, створюються умови, які дають можливість відслідкувати результати діяльності. Порівняно невеликі розміри вотчин дають можливість господарям не тільки захистити їх ззовні, але і помічати зрушення, які відбуваються всередині. Владні повноваження, які мають власники, дозволяють їм закріплювати вигідні для них результати, регулювати розвиток,

перекриваючи можливості впливу негативних тенденцій. В середині вотчини це не тільки використання військової сили, але й дія закону, який розповсюджується і на діяльність залежних селян. Вже в умовах вотчини починається процес формування економічної свідомості, і взаємозв'язок з дією закону тут прослідковується – селянину відомі умови, на яких він повинен виконувати ренту, до початку всіх робіт, отже він самостійно розраховує свої можливості у здобутку результату. Безперечно, це не виключало зловживання з боку феодалів, але регламентованість перемогла вседозволеність.

Поява зацікавленого власника, який має механізм захисту своєї території, а отже населення в середині вотчини теж захищене, і це головна умова продуктивної праці. Життя залежного населення організоване, контрольоване, але не позбавлене сенсу, оскільки власник, маючи можливість встановлювати правила і діючи за допомогою цього механізму отримує і можливість відслідковувати результативність діяльності залежних селян, причому на початковому етапі у різних формах. За таких умов через декілька століть не тільки збільшується продуктивність праці, але і з'являється нова категорія населення, що породжена вотчиною, але може відносно самостійно існувати і за її межами. Набуваючи навички самостійної економічної діяльності ще в середині вотчини, ремісники тікають з неї, оскільки їх праця напряму не пов'язане з землею – головною умовою залежності селян. Тікаючи за межі вотчини, ремісники об'єднуються, щоб захистити своє право на існування, і з часом стають тією силою, яка не тільки економічно об'єднує простір, а і підтримує владні структури, що допомагають їй вижити. На відміну від греків-негромадян стародавньої Греції, навіть заможних, - середньовічні ремісники не почуваються чужинцями в середовищі середньовічної Європи. Вони мають перед собою приклад дієвості важливого інструменту регулювання стосунків – закону, і починають формувати цю тенденцію – єдиного політичного простору на території, де вже створюються економічні зв'язки. На це іде два-три століття. Але політичний досвід, набутий в масштабах вотчин, дозволяє реалізуватись державним структурам у більш значних вимірах. Таким чином, закон і порядок, який з часів Великого переселення освячувався усіма доступними способами,

дозволяє досягати результату германцям в усіх сферах діяльності (і це в умовах постійних війн всіх проти всіх), закріплювати його, переходити на інший рівень політичної організації. Відбулась не трансформація общини в державу, спроба якої була не дуже вдалою у стародавніх греків і всепоглинаючою у римлян, а перехід від общини до іншої форми організації суспільства. При цьому всі основні попередні форми існування були зруйновані, включаючи ментальну, тому перехід був болісним для більшості, це тривало століття, але використання закону і рух по шляху захисту приватної власності був не спинний. Отже, середньовічне західноєвропейське суспільство протягом своєї історії демонструє алгоритм свого руху – спочатку виникають цінності, які потім стверджуються, закріплюються в суспільстві, в тому числі і за допомогою закону. І це є спільним для античного і середньовічного суспільства Західної Європи.

Література

1. Кагарлицкий, Б. Ю. От империй – к империализму. Государство и возникновение буржуазной цивилизации / Борис Кагарлицкий. – М.: Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – 680 с.
2. Ле Гофф Ж. Рождение Европы / Жак Ле Гофф : [перевод с фр. А.И.Поповой. Предисловие А.О.Чубарьян]. – СПб: «Александрия», 2008. – 398 с.
3. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада / Жак Ле Гофф : [перевод с фр. под общ. Ред.. В.А.Бабинцева]. – Екатеринбург: У-Фактория, 2007. – 560 с.
4. Салическая правда. (Lex Salica) Режим доступа до джерела: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/salic.htm>
5. Тацит Публий Корнелий О происхождении германцев и местоположении Германии. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.libok.net/writer/5405/kniga/15247/tatsit_publiy_korneliy/o_proishojdenii_germantsev_i_mestopolojenii_germanii/read/3